

יומן נוסעת פוסט-קולוניאליסטית במסע תור-קולוניאליסטי

20.9.2008

הנסיעה מתחילה בגופ¹, העתקה פיזית של מכלול האיברים ממקום למקום. הגוף שלי ארוז בכגד המעוצב על ידי תעשייה גברית המגדירה אותי כגוף אישה. בארצות בהן אני מבקרת שווי הבגד העוטף את גופי מפרנס משפחה שלמה במשך חודש. בגיל חמישים וחמש כבר נרפאתי חלקית מתסביך האישה היפה, זו שמתמרדת נגד המבט הגברי המגדיר אותה כבלונדינית וטיפשה. השטני הטבעי התחלף עם השנים לאפור כסוף, ומעט הביטחון העצמי שנצבר אפשר את נטישת צבע השיער המבטיח מראה צעיר עם שיער בלונד L'Oréal. פולחן גוף האישה הצעירה אינו פוסח עלי בגיל חמישים וחמש. בתמונות המסע אני רואה אישה עם תלתלי פרמנט זהובים מנסה ללבוש בגד זול, בגד מקומי. מחיר התספורת של שערותיי מחזיק ילד/ה בבית ספר במשך שנה בארצות בהן אני מבקרת. התלתלים הפרועים הוחלפו לפני שנים בשיער חלק של אישה מתבגרת. המבט החיצוני הופנם והפך פקח ממשמע, תזכורת נצח לנוכחות הגבר המתבונן. ההסתכלות הפוסט-קולוניאליסטית שלי על עצמי מנסה לבחון את המבט הקולוניאליסטי המוטמע בי משנים, זה המייתר אותי כאישה, ושנגדו אני נוסעת.

24.7.1992

במיאמר לפוסט/קולוניאליזם יש ריח של עץ ישן, מראה מסוע מזוודות מכני חורק, קציני נמל תעופה בורמזים במדים מימי המנדט, הרבה טפסים ונקישת עקבים מהדהדים באולם הנוסעים. הפוסט/קולוניאליזם בבורמה כמו דינוזאור שנשמר בקרחון, זמן שהוקפא, נדמה שהבריטים מעולם לא עזבו. שדה התעופה של רנגון אינו מותיר ספק לגבי הכיבוש הבריטי. החייל הבורמזי לבוש מדים בריטיים, מזכיר את אבי בתמונות שנשארו מתקופת שירותו במשטרה הבריטית. בבית המלון אינייה לייק הארכיטקטורה אירופית, רצפות העץ בוהקות, מסביב גינות אנגלי של צמחיה טרופית. המים הקרים בברזים מעידים על המקום, מים חמים יהיו רק מחר.

1. למה גוף ולא גוף, כיאה לכללי השפה העברית? גוף זכר, גופה, נקבה. גופה=גוף מת. אני רוצה ליצור הבחנה בין הגוף הגברי לגוף הנשי שהוא גוף חי ואינו גופה מתה.

אישה מערבית לבנה, "אחוזת שגעון", אני, מתפרקת, דביקה, מיוזעת, נושמת בכבדות אוויר טרופי לח, מייחלת למקלחת חמה. אני נשברת לרסיסים במלון היוקרתי ביותר ברנגון כי אין מים חמים בשביל הגוף המפונק שלי.

הבריטים פלשו למיאמר, קראו לה בורמה במאה התשע עשרה והפכו אותה לפרובינציה שלטונית של הודו. היא זכתה לעצמאות ב-1948. לישראל היסטוריה ארוכה של קשרים ביטחוניים הדוקים עם בורמה, הגנרלים השולטים בה מקבלים אספקת נשק מישראל. הביקורתיות המפעפעת בתוכי כלפי עצמי וכלפי הנסיעה אינה חזקה דיה כדי להתמודד עם הפיתוי, אך הסתירה הפנימית קשה לי. הנסיעה מקפלת בתוכה חוויות חושיות, ריחות, טעמים, שיחות מרתקות, פגישות רבות רבדים עם נשים, עם נשים מופלאות, עם נשים מדהימות, עם נשים מעוררות השראה. הסקרנות שולטת בי ללא מיצרים, להכיר, לגלות, לפגוש, לטעום, לגעת, להקשיב, לחשוב אחרת, ללמוד. המבט שלי הוא מבט אקזוטי, אני רוצה להיחשף לקסם של "האחרת". סיטואציה סוריאליסטית במידת מה, ללמד בלב הדיקטטורה הדכאנית של כת צבאית בורמזית על חופש לילדים, יצירה, סיפורים, שירים ומשחקים. הדיאלוג עם עצמי מכאיב. מידת אי/המוסריות הצדקנית של המעשה היצרי שלי מציקה לי ואני מחפשת הצדקות שונות. ברור לי שאיני יכולה ללמד אותם הרבה ואני בעיקר יכולה ללמוד מהם, אבל זו הגדרת העבודה המממנת את המסע שלי. הנסיעה שלי בנויה על יסודות פטריארכליים מוצקים. אני עוסקת בחינוך ומלמדת נשים העוסקות בחינוך איך לטפל בילדים רכים. גידול ילדים, טיפוחם, חינוכם, טיפול והוראה הם תפקידים מגדרים שהחברה הפטריארכלית במערב ובמזרח, בצפון ובדרום, ייעדה לנשים כמותי וכמותן. הסקסיזם לימד אותן/אותי להפחית מערך עבודת ההורות, ההוראה. הנשים אותן אני מלמדת מוכפפות בחברה שלהן מבחינה מגדרית. הן/אנחנו עושות עבודה חשובה, נפלאה מספקת נפשית, שמתוגמלת בפרוטות. הפטריארכיה מלמדת אותן ואת הילדים שבהם הן מטפלות צייתנות וכניעות. למרות השונות יש לנו גם שפה משותפת ותובנות חוצות גבולות של מילים, שפה ותרבות. הגוף הוא אתר פוליטי, המיניות שלנו נשלטת בשאלות של פריון ועבודה נשית (במובן הכפול של הולדת ילדים ועבודה reproduction), ובתוך המורכבות של השונות וההכרה בה יש לנו פוטנציאל ליצור סולידאריות. זהו "קסם" הנסיעה.

שר החינוך הבורמזי, גנרל במדים שכולם מפחדים להוציא הגה לידו, מייצג את הקצה השני, איש החונטה הצבאית שרוצחת, מענה, ואוסרת. כלי הנשק שלו הוא חינוך. אני יושבת לידו בארוחת ערב במסעדת יוקרה, בולעת בקושי ביסים קטנים ממנת הגורמה היקרה המוגשת: מוח של קוף. כתיבת יומן ומכתבים בערב במלון עוזרים לי לעבד את החוויה. עוד פרקטיקה קולוניאליסטית קלאסית. מעשה הכיבוש הקולוניאלי בבורמה לא הסתיים עם צאת הבריטים. שלטון הגנרלים משליט כיבוש אתני אכזרי יום-יומי במתכונת קולוניאלית. הדיכוי

הישיר מתקיים חשוף לעין ובוטה. בדרך ממלון אינייה לייק לעיר, אנחנו חולפים בכל נסיעה ליד ביתה מוקף גדרות תיל וחיילים של אנג סן 10 קי הכלואה. בכל נסיעה נשקפים אלינו שלטי חוצות המפיצים תעמולת צייתנות למשטר הצבאי.² השיטות המופעלות כאן נלמדו היטב מהבריטים: פיקוח מנהלי הדוק, מחסומים, חיסולים, פיזור אכזרי של הפגנות, כליאה והוצאה להורג. כולם מפחדים. בסיוור פגודות של אחר הצהריים, עברנו ליד ביתה של המארכת שלי, היא נכנסה להחליף בגדים, חיקיתי בחוץ במכונית, כי לבורמזים אסור לארח זרים. למחרת בבוקר היא ננזפה. לטיול לפגאן, עיר של מקדשים בצפון, הוצמד לי מורה שב"כניק שפיקח עלי מטעם המשטר.

20.9.2008

המדינות בהן לימדתי השתחררו משלטון קולוניאלי בזמנים שונים, עקבות הקולוניאליזם בתוכן עדיין נחשפים בצורות מגוונות ובעוצמות משתנות, שאני מבינה רק חלק מזערי מהן. המטרה המוצהרת של נסיעותיי, זו הגלויה לכל וממנת אותן, היא הוראת נושאים הקשורים לחינוך. הגדרת המשימה שבאמצעותה אני נוסעת, העברת ידע שנצבר במערב לארצות דרום-מזרח אסיה ולמדינות באפריקה, נמצאת בלב התפישה הקולוניאליסטית המבוססת על האמונה ש"אנחנו יודעים והם לא", ש"יש להם מה ללמוד מאתנו", ש"בתחום הזה אנחנו יותר מתקדמים מהם". כרטיס העלייה שלי למטוס שולם על ידי ממשלת ישראל בכסף שקיבלה מממשלת הולנד, מעביר גופ/מסה של איברים עטופת בגד מערבי יקר דרך דלת המטוס הכבדה אל הלוע הלוהט של התפישות והפרקטיקות הקולוניאליסטיות רבות השנים המבוססות על הנחות יסוד פטריארכליות.

מזוודה קלה של עלייה למטוס, כרטיס טיסה ביד, רדיקלית בהגדרה, ליברלית בפרקטיקה, אני מתרגשת לקראת פיסת העולם החדשה שעתידה להתגלות. ה"הסוואה" שלי מפני שולחי מהודקת היטב. הלבטים, הקנוניה הפנימית המושכת אותי לכיוונים מנוגדים, העבודה הביקורתית שאעשה שם, לא יתגלו. הקול הנשי המושקק נותן לי כוח בתוך ההתנהלות הגברית של הנסיעה. האינטרס שלי לנסוע שוב ושוב להכיר עוד ריבוע בקווילט התרבותי, הצבעוניות שלו תנסה לחפות על הביקורתיות שמנקרת מתחתיו. שם, תוך כדי הוראה אשתדל לעשות עבודה חתרנית. הוראה זו הממלכה שלי. כשדלת הכיתה נסגרת אני חופשייה להפיל בכוח הרעיונות את המפלצת הקולוניאלית/ הפטריארכלית. חינוך ביקורתי יש בו כוח והוא גם מאזן את מפלס המצפון. אני מאמינה בחינוך: מעט נאיביות, ברק של סקרנות בעיניים, שינוי תודעה דרך דיאלוג, לא מתירים מקום לראייה פוסטמודרנית. שקועה במלכוד הקולוניאלי הפוסטקולוניאלי או בשניהם, אני

<http://www.zcommunications.org/FCKFiles/Burma-Pic-HighRes.JPG> .2

עולה למטוס ומתיישבת במחלקת התיירים למסע השחרור שלי, אין מפלט מעצמי גם כשאני נוסעת רחוק.

26.7.1992

הקונסול השני בשגרירות ישראל ברנגון בירת מיאמר הזהיר אותי: "הם אפאתיים, עצלנים, הם לא ישתפו פעולה איתך. את תתאכזבי, הם לא כמונו". הבטן מתכווצת למשמע הדברים אבל אני נשארת מחויכת. "הסדנה שלי היא אחרת היא תצליח גם פה". הקונסול עונה לי בחיוך ציני רחום כמו לילדה קטנה: "הזהרתי אותך, אל תבכי לי אחר כך". בלי להכיר אותי הוא כבר עשה ממני אישה בכיינית, דומה לילידים האפאתיים בעיניו. זה העונש של אי הצטרפתי לשיח המטובל במעט גזענות, המתנהל בבית השגריר בזמן ארוחה רשמית בשם מדינת ישראל בצלחות וסכו"ם עוטי סמל ישראל, מנורה וענפי זית. אישה בורמזית מגישה את האוכל. האדונים הישראלים אימצו לעצמם את כל הסממנים של העליונות האירופית. זרה בתוכם, אני ממשיכה לחייך כיאה לאישה מנומסת. אני בולעת בלי להניד עפעף סיפורים סקסיסטיים בארוחת ערב ממלכתית בבית השגריר, "מס הנסיעות" שלי. בכל נסיעה בכל מדינה, אותם כלים, אותם דיבורים, אותה התנשאות, משרתת במדים דומים, צבע עור שונה.

20.9.2008

מסע הכתיבה כמו המסע עצמו, מתחיל בגופ. הגופ הכותב, היושב ליד המחשב, הוא גוף אישה, הגוף שלי. כינויו הוטבע בלשון זכר בשפה העברית בה אני כותבת, למרות היותו גופה של אישה. כמו קעקוע קניין בגופ/ה של פרה בעדר, הלשון הזכרית מקעקעת בגופ/ה האישה. הגופ/ה שלי יושבת, מונחת על הכיסא בישיבה מוצקה, גו זקוף ונשימה רחבה. גופ/ה בעלת כתפיים מונחות נמוך, אגן מוטה קדימה, גופ/ה המחפשת תנוחה שאינה כואבת. גופ/ה נכבשת, המכירה את טעם הקולוניאליזם, כנועה, מסופחת, גופ/ה צייתנית נאבקת לפעמים מובסת לעיתים. הכתיבה חסרת גופ/ה בעיני המתבונן, מילים, סימנים גרפיים, אותות וריטואליים על מסך חלונות אטומים המשתקפים לשום מקום, מנסה להעביר תמונות מנטאליות שנרשמו בזיכרון של זמן אבוד. הנסיעה מתחילה בהעתקה פיזית של הגופ/ה ממקום למקום, גוף אישה נוסעת. הגופ/ה היוצאת למסע בעולם, מחפשת את החיים שאבדו מתוכה. מחפשת שחרור, יצירתיות. המסע הוא פיזי, גשמי מאד. הגופ/ה הנוסעת דורכת בפסיעה ראשונה בעולם הטרופי, נושמת בכבדות גל אוויר לח וחם, סופגת ריחות פולשניים מגרי נחיריים, חשה טעמים מעודנים, נפעמת מיופי אחר. הגופ/ה הנוסעת מעבירה את גופ/ה שנכבש במערב לגופ/ה כובשת במזרח ולומדת על עצמה דרך דיכויים של אחרים ואחרות.

14.7.1993

אגתה, נוצרייה, בת מיעוט בנפאל בה הרוב הם בני הדת ההינדית, הזמינה אותי לנפאל לערוך השתלמות לגננות. שנתיים למדה בארצות הברית על מלגת פולברייט. הקימה ארגון של הכשרת גננות לילדים בגיל הרך בביתה, בו היא גם מלינה את הנשים שבאות מכל נפאל ללמוד אצלה על הזדמנות שווה לילדים רכים, מכל מוצא וכת. אגתה ניהלה מאבק להכנסת ילדי רחוב בקטמנדו מקאסטות הטמאים, לבית הספר של הכנסייה. ההורים התנגדו. הכומר תמך. תחילה הילדים מ"כת הטמאים" למדו בכיתה נפרדת. אחר כך פיינה צדדית בכיתה. ילדים נכבשים בתוך עמם בתוך מדינתם. היא פורצת את גבולות המעמד והדת בתוך המעגל הטיפולי הנשי. אני אסירת תודה שהיא סוחפת אותי לתוך המרד שלה, לתוך האנרגיות הגועשות שלה. אגתה קושרת את מעגלי הדיכוי של נשים, עניים ובני כת הטמאים בלי שקראה תיאוריות פמיניסטיות. היא גדלה כנוצרייה בארץ הינדית המצטיינת בדיכוי נשים. היא לוקחת אותי לראות את הקומרי דיווי, "האלה החיה", ילדה בת ארבע שנבחרת כל תקופה על ידי הכהנים הברהמינים, המאמינים כי האלה קומרי מתגלה בה. הילדה מולבשת בבגדים מיוחדים, אסור לה לדרוך על הארץ, היא נישאת לכל מקום על ידי משרתים, היא ניצבת בחלון מקדשה כדי שמעריציה יצפו בה. כהונתה מסתיימת ביום שבו מופיע המחזור שלה בפעם הראשונה. אז היא חוזרת להיות ילדה רגילה מן השורה. במהלך כהונתה לא מלמדים אותה דבר, כי היא אלה ויודעת הכול, היא לא משחקת, לא מתרועעת עם בנות גילה, היא מעבירה את ילדותה ספונה מן העולם, ובתוך הילת קדושה שיצרו עבורה. אגתה, אדומה מכעס, מדברת על ההתעללות הנוראה בילדה, על הסבל שלה, הילדות הנשללת, על הקומרי כסמל של ההכנעה הנשית בנפאל.

20.9.2008

המסע הוא גברי, והנוסעת היא אישה. נוסעת עם הקונפליקטים בתוכה. המסע מסמל כוח, עוצמה כלכלית ופריצת גבולות, והוא מנוגד לנורמות החברתיות: "מה את עוזבת את ילדייך? ומי יטפל בהם? את מזניחה אותם ל-6 שבועות רצופים? מאיפה יש לך כסף, לא חבל על הכסף?" קולות שומרי המוסר מכים בה כמו תופים אפריקאיים אליהם היא נמשכת. הנסיעה פורצת את גדר חלוקת העבודה הממוגדרת. אישה אמורה להרות ולעסוק בתפקידים הטיפוליים הנגזרים מה-reproduction. היא אמורה להיות נשלטת דרך עבודות החינוך, עבודות הטיפול הרפרודוקטיביות. הגופה הנשי ממנה יוצאים אחרים מזוהה עם עבודות רפרודוקציה. היא לא גופה נוסעת. היא גופה קשורה בשרשרת חברתית לבית, לחינוך ולטיפול בילדים. גופה אישה יוצאת לדרך. אישה משועבדת, כנועה, מסופחת לגבר שלה, לכודה בתוך גופה יולדת, מוכרעת, אישה מרוסנת מתאפקת מבליגה, מתגברת על קשייה, אוצרת בתוך גופה כוח

וקונפליקט. אישה יוצאת לדרך לראות את העולם, אישה יוצאת למזרח הרחוק, רחוק מהמערב, אל היבשת השחורה, המגדירה את הלבנות.

20.7.1993 פוקרה, נפאל

בשבת יצאתי עם אגתה לטרק בהרים, הלכנו לכפר נידח במרחק 6 שעות טיפוס. אגתה הקימה שם בעזרת הקהילה גן ילדים. היא לימדה את הנשים לעשות תורנויות בשמירת הילדים. קודם לכן הן קשרו את הפעוטות לעמוד המרכזי של הבית (בקתת בוך) כשהלכו לשדות האורז לעבוד. ילדים רבים נכו מהאש שבמרכז הבית, אחרים בכו שעות על שעות. בזכות הגן שהוקם והקואופ, פעוטות לא נשארים יותר ללא השגחה. האמהות מרוצות, הן יכולות ללכת לשדות ללא דאגה. אני משוחחת עם הנשים באמצעות תרגום. הן מדברות על הרעב בתקופת שתילת הארז, על איסור כריתת היערות שנראה להם לא פייר, הן צריכות עוד אדמה לשתילת עוד אורז. אין אוכל לילדים. לרדת חזרה לאוטו לקח מחצית מן הזמן.

20.9.2008

אישה נוסעת שונה מגבר נוסע. היא נוסעת עם הכיבוש בתוכה, עם הפחד מאונס, מהטרדה, עם הצורך לשמור על ביטחון גופה מחדירה. המסע מתערבב עם פחדים אחרים, עם השפה הלא מוכרת עם השחורות, עם הטבע הלא מוכר, עם כוחם של משטרים אפלים, מכונות דיכוי רבות עוצמה. אישה נוסעת עם הכניעות שבתוכה, למרות שבנסיעה יש מרד, עם השעבוד שהפנימה, הריסון וההבלגה. והיא פוגשת נשים כמוה, גם הן חזקות ומשועבדות, בעלות תזזית וכנועות, גם הן נכבשות וחשופות לדיכוי. אישה נוסעת עם התרבות המערבית בתוכה, קולוניאליסטית מצויה, ובתוכה, כמו בובות רוסיות אחת בתוך השנייה, בתוך השלישית והרביעית, עד אין סוף, תחושת השליחות המיסיונרית, השעבוד המופנם, צדקנות, הפחד מפגיעה, תחושת עליונות, חיבור אל נשיות אפריקאית, התנשאות, אהבת נשים פיליפיניות, עושר, אושר, אומללות. אישה נוסעת עם הגופה הכואבת שלה, זו המחפשת תנוחה נוחה ליד המחשב, זו המחפשת הרפתקאות, זו השולחת זרמים חשמליים המפלחים את בשרה, זו הכמהה לתשוקה לאהבה. אישה מחפשת כתיבה נושמת, כתיבה שיש בה גופה, אישה נוסעת בסבך הדיכוי שלה בג'ונגל הדיכוי של אחרות. אישה נוסעת שונה מגבר נוסע. היא נוסעת עם הכיבוש בתוכה, עם הפחד מאונס, מהטרדה, עם הצורך לשמור על ביטחון גופה מפלישה לא רצויה.

10.8.1995

בית החולים של הפיסטולה, בית חולים פמיניסטי באדיס אבבה, הוקם על ידי ד"ר המלון, רופאה אוסטרלית, כדי לספק ניתוחים חינם לנשים/ילדות בנות 12-25 שיש להן פיסטולה.

באתיפויה, באזורים כפריים, משיאים את הבנות בגיל צעיר מאוד. מתוקף נישואיהן הן נבעלות על ידי בעליהן. כאן השפה העברית העתיקה מתאימה מאד, שכן ההבדל בין מין ואונס בסדר הפטריארכלי השולט בחייהן מטושטש מאוד. הן מתעברות בגיל צעיר מדי לגופן הלא בשל. הריון בגופה של ילדה בת 10, 11, 12, מסתיים לעיתים קרובות בלידה של וולד מת הקורעת את שפתי הואגינה, את הנרתיק, לעיתים את המעי הגס או את פי הטבעת של הילדה היולדת. ללא עזרה רפואית הקרע המתאחה יוצר כיס שבו מצטברים צואה ושתן והילדה/אישה מתחילה להדיף ריח רע הגורם לנטישת בעלה ולנידויה בכפר. ניתוח פשוט של רפואה מערבית מודרנית פותר את הבעיה ומחזיר לנערה את חייה. לבית החולים של הפיסטולה באדיס אבבה, מגיעות כל שבוע עשרות נשים/נערות עם פיסטולה. בבית החולים מנתחות אותן נשים אתיפיות, שד"ר המלין הכשירה. הן מחלימות, חוזרות לכפר עם שמלה לבנה המוענקת להן במתנה על ידי בית החולים לעטוף בו את גופה/ה יולדת, זו שמריחה טוב והקהילה מוכנה להכיל בתוכה. הן נישאות מחדש, יולדות ומגשימות את ייעודן החברתי כאמהות.

15.8.1995

הבנק העולמי משקיע כסף רב בפיתוח ב"עולם השלישי". כסף רב מושקע בפרויקטים שמקדמים גברים, פרויקטים שמתעלמים מהשלכות הפיתוח על נשים. בקצה שכונה מרוחקת באדיס אבבה מציגה לי ממטי את הארגון שהקימה להגנת נשים נפגעות אונס. קבוצה של נשים בקהילה מושיטות עזרה כלכלית ותמיכה רגשית לנשים שנאנסו על ידי שומרי היערות. הבנק העולמי מממן משרות לשומרים שיגנו על היערות מפני "פולשים" שכורתים ומשחיתים את היערות, זאת במסגרת הפרויקט להגנת מעטפת האטמוספירה של כדור הארץ. היערות חשובים לאוזון. המשכורות נפלאות לגברים השומרים, אך לנשים החיות בעוני בשולי היערות אין יותר עצים לחימום, אין להן עצים להדליק אש לבישול. ההישרדות חשובה מכל. הן נכנסות ליערות על אף האיסור, מתגנבות בחשאי, כשהשומרים תופסים אותן הן נענשות. העונש הוא אונס. הבנק העולמי מממן את משכורות השומרים האנסיים. ארגון של נשים מגיש סיוע לנשים הנאנסות וחוזר חלילה, עולם כמנהגו נוהג.

20.9.2008

אני באה ממדינה שנולדה לאור תפישות של קולוניאליזם אירופי. הוריי הם ציונים שהיגרו לפלשתינה בשנת 1936 (אבי) ו-1948 (אמי). גדלתי במחיצתם על חשיבה ופרקטיקות אוריינטליסטיות בעיקר כלפי מזרחים. הערבים לא היו קיימים, אף לא כמושא ערטילאי המצדיק שימוש בכוח וכיבוש. ההמשגה והביקורת צמחו בי מאוחר יותר. הבית בו גדלתי היה לאומי/פטריארכלי: אמא, אבא, שלוש בנות, בישלנו, הגשנו, רחצנו, אבא הלך לישון בגמר הארוחה.

כמו ה"מקומיים", איתם אני מנהלת דיאלוג בנסיעותיי, הפנמתי ערכים מהם אני מנסה להיפטר. השיחות איתם מעניינות אותי, אני מסתכלת בעצמי דרך המראה שהם מעמידים מולי. אני רואה את השתקפות עורי הנשי בתוך המראה של המסיכה הגברית/לאומית. אני נוסעת בשליחות המדינה שהם בנו, אוכלת על שולחנו של שגריר המדינה בכלי חרסינה עליהם מוטבע סמל המדינה, מנורה וענפי זית חרוטים על הסכר"ם. מעמידה פנים, נוצרת בתוכי את דעותיי הידועות מפרסומי ונצורות במרתפי השב"כ. הנסיעה ממגודרת היטב, אני נוסעת ללמד על חינוך ולא אמורה להביע דעה על ענייני המדינה, על צבא או על ניצול נשים.

29.7.1993

פגשתי את בנג'מין במלון נופש פשוט של ביתנים מפוזרים על החוף בלה אוניון: חול שחור, צדפים, סירות דייגים וגלים כחולים סוערים. ישבנו ליד בר נטול קירות הפונה לים לאחר יום עבודה כשברקע שקיעה מדהימה. בנג'מין, בחור חלק עור, יפה, אפרו-אמריקאי, משך את תשומת לבי בשל מבטו המסויג מזוג שישב על כסאות נוח: היא ילדה/אישה פיליפינית, הוא גבר אוסטרלי כבן חמישים או קצת יותר. זוג נוסף, גבר אוסטרלי בשנות השישים ונערה פיליפינית צעירה, התמזמזו על החוף. היה ברור לשנינו מה אנחנו חושבים על הסיטואציה והתחלנו לדבר על מערך הכוחות, על הכסף שקונה מין, חיים ואשליה של אינטימיות. בנג'מין סיפר לי על יחסי הכוח והניצול של נשים פיליפיניות על ידי חיילים בבסיס האמריקאי בו הוא הוצב לזמן קצר. שאלתי למה הוא לא מתגורר בבסיס כמו כל החיילים האמריקאים האחרים. הוא הסביר שהוא הוצב בבסיס לקראת סגירתו, כדי לקבוע נוהלי סגירה ראויים לקראת ההתקפלות של האמריקאים. בשנת 1991 הצליחה התנועה האנטי-מיליטריסטית בפיליפינים להעביר החלטה על פינוי הבסיסים האמריקאיים. בנג'מין נשלח כקצין לכתוב את נוהלי הסגירה, לפקח על אינוונטר הציוד וכד'. "לא אוהבים אותי בגלל התפקיד שלי, לא אוהבים אותי כי אני חושף את השחיתויות בבסיס, לא אוהבים אותי כי אני שחור. אני מעדיף לישון במלון כי אני לא יכול לשאת את הגזענות שלהם". המשכנו לשוחח על סגירת הבסיסים, על הנזק האקולוגי שהם כבר גרמו, על ניצול הנשים סביב המחנות.

דעותיו של בנג'מין הפתיעו אותי. איש צבא, בלי מדיום, נעים, קשוב, ביקורתי להפליא ופמיניסט. אולי כמי שחשף כל חייו לאפליה גזעית, הוא מצליח לגלות אמפטיה והזדהות עם הנשים הפיליפיניות הסבוכות במערכות יחסים "רומנטיות" עם חיילים אמריקאים, להם הן מספקות חום, מין ושירותי בישול וניקיון תמורת האשליה כי ישחררו אותן מן העוני והמועקה באמצעות נישואין והגשמת "החלום האמריקאי". בסופו של דבר, בנג'מין מספר, החיילים נוטשים אותן, לפעמים עם ילד/ה, וחוזרים אל המולדת להתחתן עם אישה לבנה שתהיה מקובלת על ההורים. כשהבעתי פליאה על הגזענות הקשה כלפיו כאפרו-אמריקאי, הוא הציע

שניסע לבסיס שם נערכה מסיבת קצינים באותו ערב. הוא חשב שחמש דקות במסיבה יסבירו לי היטב למה הוא מתכוון. נסענו מאוחר יותר למסיבה. האולם לא היה מלא כשנכנסנו, ומבטים אמריקאיים מנומסים, לא ישירים, ננעצו בנו כמו סכינים. לחצתי כמה ידיים, החלפתי חיוכים אמריקאיים שהעבירו לי את התחושה שאני בוודאי זונה אם אני מבלה עם ה"שחור" הזה. באולם היו הרבה גברים לבנים, מעט נשים לבנות והרבה נשים פיליפיניות כרוכות על זרועות הקצינים. נשארנו שם חמש עשרה דקות ועזבנו. כמה מצוי וכואב לראות בפיליפינים איך המיניות מעוצבת על ידי מיליטריזם וקפיטליזם. כמה קל לי לחשוב פה על החוף השחור של לה אוניון על הקשר המתבקש בין גזענות, לאומנות, דיכוי צבאי ושחרור מגדרי כאישה. כמה רחוק אני צריכה לנסוע כדי לראות את הפאלוס של הקריה שמזדקר ליד ביתי ומכריז דברים דומים.

20.9.2008

כשהתחלתי לנסוע, נסעתי עם מצלמה. צילמתי מאות שקופיות. קשה להקשיב עם מצלמה ביד. הבנתי שהמצלמה חוצצת ביני לבין מה שאני רואה, מריחה וחושה. שהמצלמה חוצצת ביני לבין ה"אחר", עושה ממנו אובייקט. הבנתי שאני מתגוננת בעזרת המצלמה שאני עושה אובייקטיפיקציה גם של עצמי. הפסקתי להסתובב עם מצלמה אבל המשכתי לכתוב. תהיתי אם המילים הכתובות במחברת שונות מסרט הצילום. שניהם נערמים ומעלים אבק במדפים. לצילומים, כמו למילים, יש נקודת מבט שלי, העין שלי הרואה וכותבת, העין שלי המסתכלת עלי. כשאני מתבוננת בתמונות, או במילים, אני מתבוננת בנקודת המבט שהייתה לי אז והוקפאה, אני מתבוננת על מה שראיתי אז ועל עצמי. בזיכרון שמורות לי עוד תמונות שלא נכנסו למסגרת התמונה המצולמת. אבל יש דברים שאי אפשר לצלם, הם נשארים רק ברוח, בתחושות של המקום. השיחות עם פמיניסטיות פיליפיניות על מניעת יצוא נשים, על נשים פיליפיניות הנאנסות בבתים בהם הן משרתות במדינות זרות להן, השיחות על נישואי אהבה לעומת נישואין מוסדרים (שידוכין) בהודו, סצנות דרמטיות המשקפות דיכוי נשים שמשתתפות הסדנאות שהעברתי יצרו בסנטה לוסה, בבנגקוק, בזימבבווה, סיפורי זיכרונות של נשים מהמלחמה האמריקאית (כך היא נקראת) בצפון וייטנאם.

25.7.1995

בקניה לקולוניאליזם יש ריח של עץ ישן, אור ניאון צהוב, מסוע מזוודות מכני חורק, בוטקה ארכאית עשויה עץ, קציני נמל תעופה שחורים במדים בריטיים. שדה התעופה של ניירובי אינו מותיר ספק לנוכחות הבריטית. השוטרים הקנייתיים לבושים מדי בז' וכמתות כמו בתמונות של אבי מימי שירותו במשטרה הבריטית, כמו השוטרים בבורמה. חותמת הקולוניאליזם במדים, במיליטריזם שהורישו לטריטוריה הנשלטת.

20.9.2008

יודעת שמכל הנסיעות האלה שאר רק עם המבט שהופך אותי למציצנית שלא באמת רואה. כשאני מתבוננת בתמונות איני זוכרת שמות של אנשים, גילאים, סיפורים. קולוניאליזם תל אביבי. גם החיים בתל אביב הם בעלי מימד קולוניאליסטי, אלא שהוא מטושטש ומסוה בחיי היום-יום שלי, אחרת לא הייתי יכולה לשרוד. היו תקופות בהן נאבקתי פוליטית יותר, הפגנות, עצומות, שלום עכשיו, השנה ה-21, פרופיל חדש, פעילויות שהציפו את ההכרה היום-יומית שאנחנו חיים במדינה הדורסת ומדכאה אנשים בשל זהותם הלאומית. היום אני עייפה, מותשת. אני מתחמת את האקטיביזם שלי לילדים של מהגרי עבודה, לפליטים סודנים. לקחתי את רמזי, ילד חירש מאריתריאה למבחן פסיכולוגי, כדי שאפשר יהיה להעביר אותו ועדת השמה, שתאשר לו להתקבל לבית ספר של חינוך מיוחד. מבחנים מערביים, בעברית, מתורגמים לאנגלית לאחותו, שמתרגמת לרמזי לשפת סימנים משפחתית. הוא עונה לה בשפת הסימנים המוכרת לו, היא מתרגמת לאנגלית והפסיכולוג כותב בעברית. לא צריך לנסוע רחוק, המצב הפוסטקולוניאלי נוכח בלב תל אביב ופורץ בקליטתו של ילד חירש בן ארבע-עשרה מאריתריאה לבית ספר. ההישרדות הקיומית כבת אדם מאושרת מאלצת אותי (או אולי אני בוחרת) לבנות חומות הגנה, הכחשה, הרחקה, מן התיאוריה הנלמדת. כרטיס הכניסה ללב הקולוניאליזם אינו אלא מעבר מסוג אחד לסוג שני.

4.8.1993

באי קטן ליד קגיאן דה אורו בפיליפינים נוטשים הורים מאוכזבים את ילדיהם החירשים. רחוק מן העין רחוק מן הלב. לינדה וסטיב, זוג חירשים אמריקאי, אוסף אותם ומעניק להם בית, חינוך, שפת סימנים. זו שפה קולוניאלית? שפת הסימנים האמריקאית לילדים פיליפינים חירשים, נוטשים לחסדי השמיים. לינדה וסטיב מעניקים להם שפה, קשר אל העולם, אהבה בתנועה ללא קול. לינדה וסטיב, נכבשים בחברה שלהם, שולי השוליים, מצילים ילדים חירשים באי עלום שם ליד קגיאן דה אורו, חסרי כוח בארצם, בעלי עוצמה להציל ולהחיות בפיליפינים.

2.8.1995

מציקוס מלאה אבק. דרכי עפר מאובקות, הבגדים, החנויות הדהויות, כולנו עוטים שכבה דקה של אבק, גם המבטים בעיניים. זה יום ההולדת שלי. בקבוצת הנשים שהנחיתי היום ביקשתי שכל אחת תספר על משהו אחד שהייתה רוצה שישתנה בחייה. עשרים ושלוש נשים מתוך עשרים וחמש נשים אמרו שהן היו רוצות שלא יכו אותן. יום הולדת שמח, חגית. בית הספר לחירשים במציקוס מצוחצח ומבריק. אי של מערביות בתוך האבק האפריקאי. מיסיונרים אמריקאים הקימו את בית הספר, קיבצו לתוכו את כל הילדים החירשים מהאזור.

לימדו כמה מורים שפת סימנים. המורות הקנייטיות מתקשרות עם הילדים בשפת סימנים, בכיתות קטנות, באהבה ובחום וההישגים גבוהים. המיסיונרים השליטו את שפת הסימנים, ההורים לא התנגדו, למי אכפת מחירשים? הם אסירי תודה שהילדים לומדים, שדואגים להם, שהם מקבלים אוכל, לינה וחינוך. הילדים החירשים במציקוס מקבלים חינוך איכותי יותר מהילדים השומעים במציקוס. הקולוניאליזם עושה להם טוב, התרומות מהמערב, ההכרה בשפת הסימנים כהכרחית לחינוכם, דילגו על הדיכוי אותם חווים החירשים באירופה ובארצות הברית. קפיצת דור, לפחות הילדים החירשים הרוויחו מזה. במציקוס קראתי את הרלן ליין,³ המסביר את הדיכוי של החירשים במונחים של כוח ושליטה. קולוניאליזם פנימי מעולה.

20.9.2008

אני חוזרת מהנסיעות האלה מלאת הערכה לישראל, שאת ההתנהלות הפוליטית שלה אני מתעבת לעיתים קרובות. ההשוואה מאפשרת לי לשכוח לרגע ילדים עניים, ילדים אתיופים, ילדים פלסטינים, ילדי פליטים ומהגרי עבודה, ולזכור את גני הילדים העבריים בהם יש משחקים, יצירה, ספרים וחופש לרוץ בחצר. "אנחנו" לעומת "הם" נראים נפלאים: רציונאליים, משקיעים בילדינו, מחנכים לחשיבה, מחנכים לביטוי עצמי, קשובים לילדים, רגישים לצרכיהם ולרגשותיהם. אחר כך אנחנו שולחים אותם לצבא. זה מצחיק וטראגי שאני כותבת את זה. שהרי הביקורת שלי על החינוך בישראל חריפה למדי. רק המבט המשווה נוסך בי רגע של הכרת תודה על שנולדתי, במקרה, בצד "הנכון" של כדור הארץ, עם צבע העור "הנכון", אם כי במגדר הלא נכון. אני תוצר של המערב, בעלת תודעה מערבית, הנסיעות שלי לאוריינט הרחוק או לאפריקה השחורה, מחזקות את הדימוי המערבי כנגד "פראי האדם" אותם אני פוגשת ומצילה מעצמם.

28.7.1995

ניירובי, אני לבנה יחידה במסעדה של שחורים. ללא הידע החברתי לזהות סממנים חברתיים (social signifiers) של מעמד. החשדנות, הדעות הקדומות המושרשות בי עמוק מכרסמות בלהט. הן לא קשורות דווקא למציאות אותה אני לא באמת מכירה ויודעת לקרוא באפריקה. השחור מפחיד אותי, כמו הרוחות המסתתרות בפסלים האפריקאיים, עליהם אני כותבת מאמר ל"מסע אחר" כדי לרסן. הסטריאוטיפים שייצרה החברה הקולוניאלית מתעתעים בי "השחור הוא פרימיטיבי, תאוותו המינית לאישה לבנה".... "ארבעה כושים עם זקפה ממלאים

Harlan Lane, (1993), *The Mask of Benevolence: Disabling the Deaf Community*, Random House, NY. 3

קתדרלה", אומר פאנון⁴ בלעג, ומה עם בית קפה אחד בניירובי? בחוץ מתחוללת הפגנה, יוצאת החוצה להצטרף לצועדים. שואלת את אחד המפגינים נגד מה הם מוחים? פועלי כל העולם התאחדו, בהפגנה הקולנית אני מרגישה יותר בנוח למרות האפריקאיות השחורה.

20.9.2008

כנוסעת נאורה, איני רואה בהם את "האחר" החשוך הקמאי והשבטי. איני מאמינה באמת בעליונות התרבותית הרציונאלית של המערב. וכבר למדתי אצל שלמה בידרמן שאנחנו יכולים לתפוס דגים רק מעט גדולים יותר מהחורים של הרשת אותה אנחנו זורקים לים, מטאפורה הודית על אהבה והדרך בה אנחנו מסתכלים על העולם. אני ביקורתית לגבי השליטה המערבית שקיימת בתחפושות חדשות של המערב במזרח, אני לועגת לעצמי על הטוריסט-קולוניאליזם שלי, אני יכולה לפרק היטב את הטיעונים לעליונות המערב ואף עושה את זה לנוחתי הרבה, להקטנת הדיסוננס שנסיעות אלו יוצרות בתוכי. אני מתפעלת מהמקדשים הנפלאים באג'נטה ואלורה, בפאגן, אני מתפעמת מהבודהות הענקיות, מרוח המזרח. אוריינטליזם במיטבו, גם אם הוא בא במהופך.

1.8.2002

בית הספר לטיפוף באקרה שוכן על החוף בקצה שכונה של מעמד בינוני. אברהם המורה לטניס של המלון, מלווה אותי, לא הייתי מוצאת את המקום בכוחות עצמי. מבנה גדול מקוש, שתי קומות, לא רחוק מן המים, בכניסה משטח מרוצף לאירועים קהילתיים מוסיקליים. השיעורים מתקיימים בקומה השנייה, אחרי שעולים במדרגות צרות מתפתלות. המורה שלי לטיפוף איש מדהים. בכוח אישיותו והמוסיקה הוא מצליח לחצות בינינו גבולות תרבות, היסטוריה, פחדים ודיכוי. אברהם מביא אותי לבית הספר לטיפוף ומחזיר אותי לתחנת המוניות שבקצה השכונה. משם אני לוקחת מונית למלון. ההליכה אל תחנת המוניות אורכת עשר דקות בלב השכונה. כולם מכירים את אברהם, אומרים לו שלום, מחייכים, החיים בשכונה מתנהלים בחוץ, סירים, משפחות יושבות מחוץ לבתים. השכונה נראית לי ענייה מאוד, אבל זו שכונה של מעמד ביניים בגאנה. אני יודעת שאין לי מה לפחד. אני מפחדת. האווירה נעימה ואני מפחדת. הפחד הגזעי מוטבע בי עמוק. הנה הקשר בין אחרות וסכנה. אחרות של צבע, אחרות של מעמד.

אמה של המארכת שלי נפטרה חודש לפני שבאתי ללמד בגאנה. חגיגות המוות מתקיימות בזמן שהותי ואני מוזמנת לטקס בכנסייה, בבית הקברות ולמסיבה בערב. כמו חתונה אצלנו,

⁴ Franz Fanon, (1952), *Black Skin, White Masks*, New York::Grove Press, English 1967.

אנשים באים לבושים לאירוע בבגדים שחורים מהודרים, התזמורת מנגנת, ארוחה של רבע עוף מוגשת במנות ארוזות קרטון, מאות מוזמנים חוגגים את חייה של האם. כולם בני מעמד גבוה, לבושים בגדי פאר שחורים אופנתיים, חגיגה לעיניים. לא כולם מכירים את כולם, אך מברכים אחד את השני לשלום, מחייכים, ישובים סביב שולחנות נמוכים, אוכלים, מדברים, צוחקים. כולם גנאים, אני לבנה יחידה. הגברים בחליפות, הנשים בשמלות אפריקאיות שחורות מהממות. ואני מרגישה בנוח, מסוקרנת, נהנית, משוחחת עם אנשים, צוחקת איתם. תחושת הזרות שלי, האימה הגזעית, קשורה מסתבר למעמד.

20.7.1998 הודו

יחסי הכוח הבלתי שוויוניים מצטיירים במלוא חריפותם בשורת הקבצנים קטועי רגליים, ידיים, המובאים למקדשים על ידי קבלני נכים. אני לא יכולה לספק את כולם בנדבות המשקיטות את מצפוני ועוזרות לי להתגבר על המראה. שורת ילדים יחפים משתרכת אחריי כשאני מחלקת סוכריות או עפרונות (אני הרי מחנכת, אז הנדבות שלי גם הן חינוכיות מאוד). אין צורך בסופיסטיקציה רבה או בניסיונות לעשות דקונסטרוקציה חכמה במיוחד, הכול גלוי וברור, המציאות חריפה מאוד, היא מציירת את יחסי הכוחות בחום לבן, הנוכחות שלי אולי גם מחזקת אותם.

20.9.2008

אני עושה דיאטות בכל הנסיעות, מנסה להצטמק, לצמצם את גבולות הגופה שלי העוברת גבולות מדיניים ותרבותיים. אני נושאת איתי הפנמה של דיכוי של נשים, והיא חרוטה עמוק בנשמת, אף פעם איני מרוצה מהגופה של עצמי. הפנמתי את המבט הגברי הרואה בי קודם כל מושא לתשוקותיו, הפנמתי את תפישת היופי המערבית הרואה באישה רזה נוסח טוויגי, אישה יפה, אידיאל יופי, והצורך להיות יפה בשביל גבר ערטילאי.

בבורמה אני מנסה לרזות מ-61 ל-58, בזימבבואה מ-65 ל-60 בגאנה מ-68 ל-64. בעוד אני מתעמלת במלון, אוכלת במשורה, התלמידות שלי מתחרות למי יש תחת הכי גדול. אישה שמנה היא אישה יפה בזימבבואה, גודל גופה מעיד על הבעל הדואג לשפע תזונתה. אשראי וטוב לי, אין לי בן זוג. אני יכולה להמשיך לעשות דיאטות. אני כובשת ונכבשת באותו הזמן, בסנטימטרים של היקף המותניים ובקילוגרמים בהם אני נאבקת.

6.8.1999

קריבו לייק, זימבבווה, שתי נשים לבנות עם סקיפר וטבח אפריקאיים על יאכטה מפוארת. אין זכר לציוויליזציה בשום כיוון, לא מטוס, לא ספינה, לא זמזום של חשמל. כוכבים נוצצים בלילה, שקט, קולות של חיות בר שאינני מזהה. חסרת ידע וניסיון לפענח את מה שהתרחש סביבי, כמו תינוקת בת יומה אני סופגת חוויות, התרחשויות ללא שפה. שתי נשים לבנות, סקיפר וטבח אפריקאים, בנקודה הקרובה ביותר לטבע או לאלוהים. מערכת הכוחות פרושה בפזיות של הסיטואציה. אנחנו קוראות את כתב היד, שעוד לא פורסם אז, של ספרה של רלה מזלי, על נשים נוסעות.⁵ הנסיעה שלי לעומתן בטוחה, משולמת, מוגבלת בזמן, אין בה סיכונים, קולוניאליסטית מאוד, לא קוראת תיגר על מערכות הכוח.

20.9.2008

ברמה האישית אני חשה בנסיעות האלה מחאה נגד למידה פטריארכלית, בנקאית. אני מתנסה בלמידה חווייתית, התנסותית שיש בה ריחות, טעמים, אהבות ותשוקות, שיחות מרתקות, חוויות משותפות, צבעוניות אין-סופית, פילוסופיה וגשמיות בניחוחות וגירויים שונים. אני לומדת תוך כדי הליכה, הכול מתערבב לתערובת נפלאה שאין בה היגיון, סדר או רציונאליות. אני לומדת בתוך שיח נשי ארוך ומתמשך, שיח פיזי עם עשרות נשים מדהימות, אנונימיות ללא קול גלוי אך בעלות תיבת תהודה עצומה, שיח מהותני נשי, שיח עקרוני נשי, שיח פמיניסטי באופיו, למידה של שמחה, של ריקודים, של מוסיקה, של תנועה וקצב, למידה חושנית מאתגרת, פרועה ומלהיבה. זו למידה שאינה מבוססת על השפה התקשורתית הקלאסית של סדר, אחדות, בהירות, רציונאליות היררכיות ויציבות, אלא על שפה של תנועה, סירוב לסמכות, למידה פנימית, דיאלוגית, הדוחה כללים וסדר, מפרקת, מציבה זה ליד זה דברים וחיה עם דיסוננסים בלתי נסבלים. למידה שמחזירה אותי לראשוניות של החיבור בין גוף/ה ונפש, לחוסר ההפרדה המערבית הזו, לקריאה הפמיניסטית של קריסטבה למקורות של הקשר אם/תינוקת בה אין הפרדה בין "האני" של האם והתינוקת. נדמה לי ששם, אני מצליחה להינתק במעט מהתרבות של ניכור עצמי, הרחקה רגשית, צרכנות, הישגיות, ולגמוע את השאריות שנותרו בהווייתי הראשונית לפני שנהייתי לאישה. (became a woman).⁶ אני נוסעת רחוק כדי להתקרב לעצמי, אני משתמשת בהם כדי להעצים את הכוח שלי.

הנסיעה כרוכה בחציית גבולות פיזית, דרכונים, פקידי רשות, ויזות יקרות וחומות של מדינות ותאריכים.

5. Rela Mazali, (2001), *Maps of Women's Goings and Stayings*, Stanford University Press, California.

6. סימון דה בובאר, *המין השני – חלק ראשון, העובדות והמיתוסים*, הוצאת בבל, תל אביב, 2001.

הנסיעות יוצרות עבורי מרחב כלאיים, מרחב היברידי של תרבויות הנוגעות זו בזו. בסדנאות שאני מעבירה על חינוך ונשים כמובילות שינוי באמצעות החינוך, נוצר מפגש המביא א/נשים מעמים שונים, שפות שונות, שבטים, לאומים שונים, ואני. מפגש של בני מעמד נמוך, בינוני וגבוה. נוצרת אינטימיות של סדנה, נוצרת אהבה של צחוק ומשחק משותפים. המרחק מצטמצם ונוצרים חיבורים. לאהבת ילדים יש כוח לחבר. לחזון של שיפור חייהם וזכויותיהם של ילדים יש עוצמה שקוראת תיגר על הדיכוי של נשים. אני חשה התעלות כשותפה פעילה בהתפתחות והתעוררות התודעה של הנשים בסדנה שמתרחשת אולי במפגש בין הגבולות שכולנו חוצות. הסדנאות שאני מעבירה, כמו פעולת לישה, יוצרות חיברות של הטלת ספק בהגדרות מקובלות, בפרקטיקות מסורתיות ומחברות בסולידריות של יצירה חדשה מותאמת למקום ולזמן. בהכלאה הזו יש כוח אותו אני לוקחת איתי חזרה בטיסה לישראל. אני אסירת תודה על האפשרות של הלמידה מנשים בשר ודם, נשים מופלאות, נשים נהדרות, נשים בעלות כוח ועוצמה.

E-mail: haggith@criticalpedagogy.org.il

